

Anna Sakowicz

Uniwersytet w Białymstoku

anna.sakowicz@wp.pl

Аляксей Карпюк вачыма Васіля Быкава: аўтабіяграфічная аповесць *Доўгая дарога дадому*

Васіль Быкаў (1924–2003) – адзін з самых вядомых беларускіх празаікаў другой паловы XX стагоддзя, намінант на Нобелеўскую прэмію, закончыў працу над кнігай *Доўгая дарога дадому* ў сакавіку 2002 года ў Франкфурце-на-Майне.

У прадмове да кнігі пісьменнік адзначае яе аўтабіяграфічны характар і акрэслівае спецыфіку свайго твора: “Перш за ўсё хачу папярэдзіць чытача, што гэтая кніга – твор вельмі інтымны, суб’ектыўны, аднабаковы, якім, зрэшты, ці не заўжды з’яўляецца мемуар, успамін, сьведчаньне. Думаецца, у тым ягоная сіла, але адначасна і слабасць, падстава для прэтэнзіяў і нязгоды”¹.

Сваім зместам, заглыбленым у жыццё аўтара кніга ўспамінаў В. Быкава *Доўгая дарога дадому* ўпісваецца ў жанр аўтабіяграфічнай аповесці. Жанравыя асаблівасці гэтага быкаўскага твора адпавядаюць вызначэнню аўтабіяграфічнай прозы французскім даследчыкам Філіпам Лэеунэ (Philippe Lejeune), што “autobiografia jest retrospektywną opowieścią prozą, gdzie rzeczywista osoba przedstawia swoje życie, akcentując swoje jednostkowe losy, a zwłaszcza dzieje swej osobowości. <...> W przeciwieństwie do fikcji literackich, biografia i autobiografia są tekstami referencyjnymi. Tak samo jak teksty naukowe mają one dostarczać informacji o rzeczywistości i poddawać się próbie weryfikacji. Ich celem nie jest proste prawdopodobieństwo, lecz podobieństwo do prawdy, nie złudzenie rzeczywistości, lecz obraz rzeczywistości”².

Зместам кнігі В. Быкава з’яўляецца амаль восемдзсят гадоў жыцця пісьменніка, поўнага як драматычных, так і рамантычных момантаў. Мастак слова пераказвае абставіны, перадае сутнасць свайго жыццёвага часу, так багатага на разнастайныя падзеі. В. Быкаў распавядае пра

¹ В. Быкаў, *Кароткае прадмоўе* [у:] В. Быкаў, *Доўгая дарога дадому: Кніга ўспамінаў*, Мінск 2003, с. 5. Далей пры спасылцы не гэтае выданне ў дужках падаецца старонка.

² P. Lejeune, *Wariacje na temat pewnego paktu. O Autobiografii*, red. R. Lubas-Bartoszyńska, tłum. W. Grajewski, S. Jaworski, A. Labuda, R. Lubas-Bartoszyńska, Kraków 2001, s. 1.

найбольш яркія і хвалюючыя старонкі перажытага, дае ацэнку грамадска-палітычным і культурным падзеям, якія адбываліся на ягоных вачах, удзельнікам якіх ён быў.

Значнае месца ў аўтабіяграфічнай кнізе *Доўгая дарога дадому* займаюць успаміны пра Гародню і пра дачыненні з Аляксеем Карпюком. В. Быкаў апынуўся ў Гародні выпадкова. Вясной 1945 года, звольніўшыся ў запас, ён накіраваўся ў Мінск. Аднак аказалася, што сталіца Беларусі ляжыць у руінах, няма дзе жыць, вучыцца і працаваць. Параіўшыся са старшынёй Саюза мастакоў Іванам Ахрэмчыкам, былым дырэктарам вучылішча ў Віцебску, В. Быкаў зразумеў, што лепш накіравацца ў нейкае абласное аддзяленне мастацкага фонду. Выбар паў на Гародню: “Зь першага пагляду горад мне спадабаўся, не такі ўжо і пабудраны (хоць у цэнтры і траплялі руіны некаторых будынкаў), але ў ім адчувалася пэўная “заходнасць”, рысы сярэднявечча – у старых будынках, касцёлах, нават у брукоўцы вуліц. Зноў жа – два замкі і Нёман. Дужа гэта міла здалася майму сэрцу, знябытаму на чужыне” (155).

Сапраўды, гэты горад на Нёмане даваў перспектывы на развіццё. Відаць, усведамляў гэта і А. Карпюк (1920–1992), беларускі пісьменнік, народжаны на Беласточчыне, вядомы як аўтар найперш твораў пра жыццё беларускамоўных мясцовасцяў польска-беларускага памежжа: *Данута, Пушчанская адысея, Вершалінскі рай*. Пасля заканчэння ваенных дзеянняў ён вывучаў англійскую філалогію ў Гродзенскім педагогічным інстытуце; і да канца свайго жыцця застаўся адданым Гародні¹. Горад над Нёманам злучыў лёсы В. Быкава і А. Карпюка.

Д. Бічэль так напісала аб месцы Гародні ў лёсе сяброў-пісьменнікаў: “Гэты горад пасля ўплываў на іх творчасць [В. Быкава і А. Карпюка. – А. С.], уцягваў іх у культурную традыцыю і даваў пачуццё прысутнасці мінулага ў сучасным. Але кожны аўтар стварае свой горад, свой Нёман і далягляд, свой Край”².

Ва ўспамінах В. Быкаў засяроджвацца на асобе А. Карпюка, апавядае пра яго як чалавека, а таксама пра падзеі – як агульнавядомыя³, так і тыя, што нікому, апрача блізкіх асоб, нязнаныя. Трэба адзначыць, што

¹ Спачатку выпускнік Педінстытута атрымаў летам 1949 г. накіраванне на пасаду загадчыка раённага аддзела народнай асветы ў гарадскім пасёлку Сапоцкіна (1949–1951); пасля быў дырэктарам Біскупіцкай сямігодкі ля Ваўкавыска (1951–1953). У 1953–1955 гг. працаваў у Гродзенскім педінстытуце, у 1955–1957 гг. – у абласной газеце “Гродзенская праўда”, а ад канца 1957 г. – карэспандэнтам газеты “Літаратура і мастацтва”. З 1961 года, закончыўшы Вышэйшыя літаратурныя курсы ў Маскве, – у агенцтве “Інтурыст”. У 1977–1981 гг. А. Карпюк быў дырэктарам Рэспубліканскага музея атэізму і гісторыі рэлігіі ў Гародні. З 1978 года стаў сакратаром абласнога аддзялення СП БССР.

² Д. Бічэль, *Васіль Быкаў і Аляксей Карпюк* [у:] Д. Бічэль, *Хадзі на мой голас, Гародня* – Wrocław 2008, с. 71–72.

³ Хаця б з аўтабіяграфічнай кнігі А. Карпюка *Развітанне з ілюзіямі* або з кнігі Д. Бічэль *Хадзі на мой голас* (Гародня – Wrocław 2008) і *Выбраныя творы* (Мінск 2016).

нават калі ідзе гаворка аб здарэннях, паўсюдна апісаных, успаміны В. Быкава маюць таксама сваю каштоўнасць, абумоўленую своеасаблівым спосабам перадачы перажытага, спосабам успрымання падзей рознымі нюансамі, уласцівымі толькі В. Быкаву.

А. Карпюк у апошняй сваёй аповесці *Развітанне з ілюзіямі*¹, як адзначыла Д. Бічэль, самай цікавай яго кнізе², у сваю чаргу, прысвяціў шмат увагі В. Быкаву. Пазнаёміўшыся з дзвюма кнігамі пісьменнікаў, можна атрымаць дзве нібы справаздачы, два погляды на супольна пражыты пісьменнікамі гарадзенскі перыяд. Цікава, што сябры падаюць розны час знаёмства. Так, В. Быкаву запамнілася першая персанальная сустрэча з размовай, а А. Карпюку – візуальнае знаёмства. У кнізе *Доўгая дарога дадому* аўтар адзначае, што “тады ж я пазнаёміўся з гродзенскім празаікам Аляксеем Карпюком. Неяк сутыкнуліся на стромкай рэдакцыйнай лесьвіцы, і Карпюк кінуў мне ў яго звычайнай таропкай манеры: «Здароў! Кажуць, аповесць пішаш?» – «Пішу, ага». – «Правільна, пішы». Сказаў і пабег уніз на падворак. Ён тады ўжо быў аўтарам кніжкі *У адным інстытуце*, перажыў не адну жыццёвую драму і, здаецца, на той час ня меў працы. Пасля жыццё на шмат год з’яўляло нас з гэтым незвычайным чалавекам і пісьменнікам, шмат гора і радасцяў было перажыта разам” (208).

У В. Быкава і А. Карпюка было шмат супольнага ў жыцці да іхняга знаёмства. Абодва пісьменнікі ўдзельнічалі ў Другой сусветнай вайне, абодва былі неаднойчы цяжка параненымі. У А. Карпюка не было правага лёгкага і чатырох рабрын, а В. Быкаў “нажыў” астму. Таму, як слухна адзначыла Д. Бічэль, абодвум “найдаражэй у жыцці каштавала роднае паветра”³. І ў іх было жаданне пісаць і звязаць сваё жыццё з мастацтвам.

На той час у Гародні сабралася невялікая група пісьменнікаў, і можна было арганізаваць абласное аддзяленне Саюза пісьменнікаў Беларусі. Сакратаром быў выбраны А. Карпюк, які адразу прыступіў да актыўнай дзейнасці. “Першым чынам ён адваяваў для офісу зальчык у Доме Ажэшкі, абсталяваў яго мэбляй. Пасля пачаў клапаціцца, каб пісьменнікаў прымацвалі да спецпаліклінікі” (215), адзначае В. Быкаў.

А. Карпюк і В. Быкаў, як належала старэйшым калегам СП, дбалі аб маладых талентах. Менавіта дапамога тым, хто мае патрэбу ў апецы, слабейшым – найлепшае пацвярджэнне чалавечай дабрыні, уражлівай душы, маральнасці А. Карпюка. В. Быкаў піша, што кожны, хто быў блізка знаёмы з ураджэнцам Страшава, адчуваў, што ў яго было шмат добрай энергіі, якой ён ззяў, якую выпраменьваў, і хацеў зрабіць нешта

¹ А. Карпюк пісаў аповесць *Развітанне з ілюзіямі* ў 1989–1990 гг., ведаючы пра сваю цяжкую хваробу. Упершыню твор пабачыў свет у выданні “Беларускага кнігазбору”: А. Карпюк, *Выбраныя творы* (Мінск 2007). Год пазней ён выйшаў у серыі “Гарадзенская бібліятэка”: А. Карпюк, *Развітанне з ілюзіямі* (Гародня – Wrocław 2008).

² Д. Бічэль, *op. cit.*, с. 74.

³ Д. Бічэль, *op. cit.*, с. 73.

карыснае для грамадства. В. Быкаў прызнае, што А. Карпюк быў галоўным ініцыятарам і арганізатарам паездак гарадзенскіх творцаў па розных мясцовасцях. Ён “імкнуўся актывізаваць працу гродзенскіх пісьменьнікаў, арганізоўваў усялякія вечары і сустрэчы – у школах, на прадпрыемствах, часам з выездамі ў раёны. Звычайна для таго запрашаў Дануту Бічэль, Вольгу Іпатаву” (262).

Малодшыя калегі па пярэ выклікалі большы давер у А. Карпюка, і, як заўважае В. Быкаў, ён іх любіў больш, чым пенсіянераў-адстаўнікоў. Сярод апошніх асабліва неадлюбіваў Валянціна Чэкіна, выкладчыка музычнага вучылішча. Да яго сяброўства з В. Быкавым аўтар *Дануты* ставіўся з амбівалентнымі пачуццямі. Прадчуванні А. Карпюка аказаліся слушнымі, пра што даведаўся малодшы калега праз шмат гадоў пазней. В. Быкаў расказвае ва ўспамінах гісторыю, як быў “разыграны” В. Чэкіным, што наіўнае дзіця, па поўнай праграме маніпуляцый людзей КДБ. Аўтар успамінаў прызнаецца, што паколькі В. Чэкін папрасіў яго аб “неразглашэнні” гэтага факту, ён маўчаў: “апроч як праз шмат год – Карпюку. Аляксей тады крыва заўсміхаўся – то ж у іх гэткі прыём, а ты думаў...” (263). Усведамленне сітуацыі ашаламіла В. Быкава.

Абодва пісьменнікі, заслужаныя для радзімы ў ваенны час, з літаратурнымі здольнасцямі маглі спадзявацца на кар’еру, добрае, забяспечанае жыццё. Трэба было толькі не парушаць аднаго – сядзець ціха і паслухмяна пагаджацца з пастановамі гарадзенскіх уладаў. Аднак В. Быкаў успамінае, што А. Карпюк не мог моўчкі абмінаць пэўныя неадарэчнасці. Пісьменнік, “набыўшы адпаведны статус, пачаў забіраць вышэй, умешвацца ў жыццё гораду. Часта па розных справах хадзіў да начальства ў абкам” (215). “Яго абуралі адносіны кіраўніцтва да стану культурных устаноў у вобласці, да забеспячэння гараджанаў прадуктамі, нават тое, што адраслыя ў скверы дрэвы засланяюць бюст Элізы Ажэшкі” (272).

Усім знаёмым было вядома, што А. Карпюк вельмі не любіў марнаваць час на дробязі. Аднак пісьменнік не прытрымліваўся гэтага прынцыпу, калі бачыў, што надараецца аказія ў нечым дапамагчы сябру. Так, аднойчы ў В. Быкава ўзніклі пэўныя клопаты ў сувязі з апавесцю *Альпійская балада*, у якой галоўная гераіня была італьянкай. Пісьменнік не меў магчымасці ні з кім пракансультавацца адносна мовы Джуліі. В. Быкаў падзяліўся з сябрам сваёй праблемай, а хутка ў А. Карпюка з’явілася нагода дапамагчы: у яго офісе ў агенцтве “Інтурыст” на чыгуначным вакзале нечакана апынуўся абкрадзены італьянец. Гэта быў турыст, зняты памежнікамі з варшаўскага цягніка, бо ў яго не аказалася пашпарту. І А. Карпюк прыклаў намаганні, каб дапамагчы аўтару *Альпійскай балады*.

Калі ў Берліне надрукавалі перакладзеную на нямецкую мову кнігу В. Быкава *Мёртвым не баліць*, дырэктар выдавецтва “Propileen” дапытваўся, якім чынам можна заплаціць аўтару ганарар. І параіцца В. Быкаву адносна ўзніклай далікатнай праблемы можна было толькі з адной

асобай, на якую ў тых часы ён мог спадзявацца цалкам. Сябра дбаў найперш пра бяспеку В. Быкава: “Мы з Аляксеем Карпюком доўга раіліся над адказам і вырашылі пакінуць гэтае пытанне нявырашаным. Інакш не абярэшыся бяды. <...> Яшчэ нядаўна паведамлялася пра суд над нашчадкамі Барыса Пастарнака – быццам бы за парушэнне правілаў валютных апэрацыяў” (257).

А. Карпюка трывожыла нацыянальная бяда, якой было празмернае п’янства, злоўжыванне алкаголем. Вялікае яго расчараванне выклікала тое, што не знайшлося ў Савецкім Саюзе трэцяга цвярозага чалавека, з якім ён мог бы заснаваць таварыства цвярозых, аб якіх чуў, што існуюць у Заходняй Еўропе. Апавед В. Быкава аб тым, як А. Карпюк прачытаў у “Новом мире” ўспаміны генерала Гарбатова, дзе ягоную ўвагу прыцягнула не гісторыя кар’еры і франтавыя подзвігі вайскоўца, а словы пра тое, што ён не п’е, успрымаецца як цікавы анекдот: “Уражаны такім дзівам, Карпюк сунуў часопіс у кішэню і пабег на вакзал. Там, не паспеўшы сказаць нават жонцы, сеў у маскоўскі цягнік і ранкам быў ужо ў Маскве” (287).

Знайшоўшы адрас генерала, А. Карпюк паімчаўся да яго з прапановай, каб той падпісаў, як аўтарытэтная асоба, ліст са зваротам да грамадства аб шкодзе п’янства. Гарбатаў пагадзіўся, што справа слушная, але двух подпісаў для гэтага мала, а ён не зможа знайсці другога цвярозага генерала. Тады А. Карпюк вырашыў угаварыць падпісачца пад петыцыяй Алеся Адамовіча, які таксама не ўжываў алкаголю, а на той час жыў у Маскве. “І высьветліў, што Адамовіч сёння едзе ў Мінск. Тады Карпюк купіў білет на вечаровы цягнік і, як той рушыў з Беларускага вакзалу, пачаў абход вагонаў. Ён іх абышоў усе, зазіраў у кожнае купэ і каля Смаленску сапраўды знайшоў соннага Адамовіча. Той выслухаў яго прапанову і сказаў: «Я гатовы ўступіць. Але толькі з умовай разваліць яго знутры». І лёг спаць” (288–289).

Сам В. Быкаў шчыра прызнаецца ў дрэннай звычцы злоўжывання алкаголем: “Што да выпівання <...> – за мной быў такі грэх. Асабліва падчас паездак на розныя пісьменніцкія мерапрыемствы” (295). Аўтар *Доўгай дарогі да дому* з усмешкай успамінае, што А. Карпюк неаднойчы ездзіў нават у Мінск да супольных знаёмых і сварыўся, што спойваюць яго сябра. “Тады гэта мяне абурыла, і я пасварыўся з Карпюком. А як пагляджу цяпер, з вышыні пражытых гадоў, дык бачу, што цвярэзнік Карпюк меў рацыю” (393). Хоць, на думку В. Быкава, міф п’яніцы і абібока меў для яго і станоўчы бок, таму: “Я не бурыў той вобраз, я яго падтрымліваў у якасці пэўнай абароны ад таго, што магло спасцігнуць адказнага, разважлівага і цвярозага. І спасцігла не адно” (295).

Ва ўспамінах В. Быкава вельмі цікава расказваецца аб тым, як гарадзенцы рэагавалі на падзеі 1968 года ў Чэхаславакіі. Напачатку афіцыйна не падавалася ніякая інфармацыя ў дзяржаўных сродках масавай

інфармацыі. В. Быкаў аб танках у Празе дазнаўся ад Барыса Клейна¹, агульнага з А. Карпюком іх сябра. В. Быкаў і Б. Клейн пайшлі з навіной да Аляксея Карпюка: “Яшчэ на падыходзе да Дому Ажэшкі, дзе звычайна працаваў Карпюк, пачулі, як на ўсю вуліцу гучала перадача Бі-Бі-Сі, распаўядала, што савецкія войскі акупуюць Прагу. На вуліцы было нямала прахожых, некаторыя спыняліся, слухалі, а балышыня хуценька кудысьці бегла. Мы тузанулі дзьверы карпюковага офісу, тыя былі не замкнёныя, а ў пакоі на канапе ляжаў Карпюк. Ён быў у поўнай вайскавай форме, побач на сталё ляжала яго партупея і кірзавая палявая сумка. Карпюк хутка ўскочыў, працёр вочы. Мы выключылі транзыстар. “Во, халера, праспаў” – мовіў змабілізаваны ваяка. Аказалася, што ён усю ноч прабыў у Фолышы на фармоўцы, раніцай прыехаў сюды і заснуў. Цяпер хутка адпраўка на вызвольны паход у Чэхаславацкіну. «І ты пойдзеш? – папытаўся Клейн. – Абавязкова. Ужо я там напішу», – быў яго выразны адказ” (284–285).

Сябры чарговы раз былі ўражаныя неабачлівымі паводзінамі А. Карпюка. Пазней В. Быкаў даведаўся ад сябра, што начальнік паліт-аддзелу акругі генерал Дэбалюк загадаў яго вярнуць назад, бо вайсковыя, відавочна, засумняваліся, ці грамадскі актывіст будзе паслухмяна выконваць загады партыйных афіцэраў.

Паводле апавяду В. Быкава і далейшы працяг гэтай гісторыі быў цікавым. А. Карпюк знайшоў пакінутыя рэзервістамі тры карабіны. Баючыся, каб яны не патрапілі ў неадпаведныя рукі, сакратар СП забраў іх з сабою дамоў. “Адтуль патэлефанаваў мне: во халера, што мне рабіць? Кажу: там за тваім домам цячэ Ванючка, бухні туды твае карабіны, і справе капец. Ён мяне аблаяў: ты быццам у войску не служыў, не ведаеш, што такое аружжа. – Я, кажу, ведаю. Гэтым аружжам загаўняны ўвесь сьвет. Тваіх трох там не хапае... Не паразумеліся тады мы з Карпюком, ледзь не пасварыліся. Назаўтра ён пачаў хадзіць з тымі карабінамі зноў, аж покуль у яго не запатрабавалі пісьмовага тлумачэння: дзе і зь якой мэтай узяў і г. д. Ледзьве ён выбавіўся з таго канфлікту, які сам сабе і стварыў” (286).

¹ Барыс Клейн (нар. 1928) – беларускі гісторык. У сярэдзіне 1960-х гадоў, сумесна з В. Быкавым і А. Карпюком заснаваў у Гародні нефармальны клуб вальнадумных інтэлектуалаў. Выступіў з крытыкай палітычнага курсу кіраўніцтва КПСС, асудзіў увядзены ў Варшаўскага дагавору ў Чэхаславакію. У 1970 г. адмовіўся прыняць удзел у антыізраільскай кампаніі савецкай прэсы. Быў пазбаўлены навуковай ступені і звання з забаронай друкавацца, удзельнічаць у грамадскай дзейнасці і змяняць месца сталага жыхарства. Пасля часова быў дапушчаны да даследаванняў, але пасля падрыхтоўкі некалькіх прац у вобласці прамысловай сацыялогіі яму забаранілі займацца і гэтым. Адноўлены ў правах навукоўца ў 1970-х, ён у 1992 г. эміграваў у ЗША. У прадмове А. Фядуты да кнігі А. Карпюка перадаецца размова Б. Клейна падчас сустрэчы з другім сакратаром абкама кампартыі Рыгорам Фамічовым: “Не, вы нам патрэбны тут. Нам трэба, каб, калі вы ідзеце па горадзе, людзі глядзелі на вас і разумелі, што мы можам зрабіць з імі, калі яны будуць паводзіць сябе так, як вы”. Гл.: А. Фядута, *Узмаганні за праўду* [у:] А. Карпюк, *Выбраныя творы*, Мінск 2007, с.19.

Аб тым, што А. Карпюк быў чалавекам хуткім і вострым на язык, В. Быкаў сведчыць сцэнай з партыйнага мерапрыемства ў Доме афіцэраў, у час якога А. Карпюк катэгарычна пракаментываў словы генерала Савецкай Арміі, надрукаваныя ў цэнтральных газетах, якімі ён паліваў брудам пісьменнікаў. «Калі Епішаў – генерал, дык хай камандуе войскам, а не лезе ў літаратуру». Тая ягоная рэпліка выклікала паніку сярод партыйнага кіраўніцтва Горадні. Як Аляксей у чарговы раз пайшоў у абкам, яго туды не пусьцілі» (296).

В. Быкаў пагаджаецца з сябрам, што чорная паласа літаратурна-палітычных здзекаў з яго пачалася ў 1965 годзе, калі ў часопісе «Малодосць» было апублікаванае ягонае аўтабіяграфічнае апавяданне *Мая Джамалунгма*, а беларуская эміграцыйная газета «Бацькаўшчына», што выходзіла ў Мюнхене, змясціла станоўчы водгук на яго. Пахвала гэтая дорага каштавала аўтару твора. Сакратар гродзенскага абкама Міцкевіч даў загад звольніць А. Карпюка з «Інтурыста» з той прычыны, што калі вораг каго хваліць, значыць, ён кепскі. На вялікі жаль, дамінаваў у палітыцы метада, згодна з якім раней бэсцілі чалавека, затоптвалі, а потым ужо разбіраліся – вінаваты ён ці не?

В. Быкаў паказвае, як улада імкнулася зламаць моцнага і мужа чалавека, змушаючы яго гуляць па сваіх правілах: партыя не «памыляецца». Чалавек мусіў «каяцца» і «прызнаваць свае памылкі». Як гаворыць прымаўка, бяда не ходзіць адна. У той час захварэла жонка А. Карпюка Іна Карпюк. Ёй спатрэбілася лячэнне ў Бараўлянах. Сямейна-матэрыяльнае становішча сябра В. Быкаў апісвае так: «На руках у беспрацоўнага пісьменніка засталася трое дзяцей. Кніжкі, што меліся неўзабаве выйсці, апэратыўна павыкідалі з выдавецкіх плянаў. Грошай ня стала, як ня стала і ніякіх спадзяванак на іх. Карпюк пазычаў у мяне, але я таксама ня быў багатым і пісаў у літфонд заявы аб аднаразовай дапамозе – для сябра. Яму дапамогі ўжо не давалі. Часам, у шэрую гадзіну мы дзе-небудзь спатыкаліся ўтрох – Карпюк, Клейн і я – меркавалі, як быць? Клейн раіў не пагаджацца – змагацца, пісаць – праўда на тваім баку. Але каму патрэбна была Карпюкова праўда?» (305–306)

Сітуацыя А. Карпюка яшчэ больш ускладнілася ў 1965 годзе пасля яго выступу на V з’ездзе пісьменнікаў БССР у Мінску, на якім ён крытыкаваў дзеянне аблвыканкама ў Гародні і бараніў творчасць В. Быкава. Гарадзенскія ўлады вырашылі «супакоіць» А. Карпюка. Не адразу ўсё атрымалася згодна з іх планам; спатрэбілася двойчы склікаць сход гаркама, каб выключыць пісьменніка з партыі. Пасля В. Быкаў, спаткаўшы на вуліцы сакратара гаркама Магільніцкага, запытаўся яго: «за што так строга? Хіба Карпюк – злачынца? А ён мне адказвае: «Горш чым злачынца»» (304).

В. Быкаў піша, што гэта быў толькі пачатак здзекаў улады з сябра. У Гародні большасць ведала ўраджэнца Страшава як ваеннага героя. Таму ў абласным КДБ вылучылі вопытнага маёра Хаміна, які меў заданне знішчыць непакісную рэпутацыю А. Карпюка з партызанскага

перыяду. Пачалі шукаць у архівах Штутгорта кампрамат на пісьменніка, і знайшлі квіты з пераводаў на грошы з яго подпісам. Іх пачалі, па словах В. Быкава, інтэрпрэтаваць на некарысць сябра. Гэтых фактаў з яго жыцця магло хапіць на тое, каб без суда можна было яго расстраляць. Чалавек са слабым характарам мог гэтага не вытрымаць. Сітуацыя была вельмі небяспечнай для А. Карпюка. Доказ сваёй невінаватасці нагадваў змаганне з ветракамі ў рамане Сервантэса. В. Быкаў адзначае, што А. Карпюк “першым чынам паехаў у Менск, у архіў партызанскага руху, дзе, аднак, не знайшоў ніводнага дакуманту з свайго атраду. Не было нават і той справаздачы, якую ён уласнаручна пісаў улетку 44-га пасля вызвалення Беларусі. Тады ён напісаў усім сваім знаёмым партызанам, каб тыя засведчылі яго камандзірства. І не атрымаў ніводнага адказу. Затое празь нейкі час яму паказалі ў гаркаме каля 20 іхніх сведчаньняў і ўсе супраць яго, былога іх камандзіра. Там жа, у справе быў падшыты і аркуш былога камбрыга Вайцяхоўскага, які пісаў, што камандзірам грамадзяніна Карпюка ніколі не прызначаў і наогул такога атраду ня ведае. Тое ўжо магло зьбянтэжыць каго заўгодна. Карпюк кінуўся ў Ленінград, дзе на пэнсіі жыў камбрыг. Той ласкава прыняў яго і кажа: «Лёша, чаго ты хочаш? Я напісаў тое, што мне сказалі. Магу табе напісаць іншае, папраўдзе». І напісаў іншае, папраўдзе, зь якім Карпюк прымчаў дадому і пабег у гаркам. Магільніцкі прачытаў паперу і заявіў: «У нас ёсць іншы дакумант Вайцяхоўскага, завераны пячаткай, а гэта – пустая піскулька». І кінуў «піскульку» Карпюку” (306–307).

Найбольш А. Карпюку балела здрада Вайцяхоўскага.

Выручыў Аляксея ў бядзе Аляксандр Амеляновіч з Беласточчыны, які прыязджаў у Гародню і паміж імі завязалася знаёмства, якое потым аказалася вельмі прыдатным А. Карпюку. Улады імкнуліся “ўмяшацца” ў іх кантакты, пасварыць іх. В. Быкаў успамінае, што “ў Карпюковым офісе раздаўся ананімны званок, і хтось папярэдзіў, каб Олека не прымалі. Мы апынуліся ў разгубленасці – чый гэта званок, зь якога боку?” (276).

Просьбу да А. Амеляновіча аб дапамозе А. Карпюк перадаў праз Ларысу Геніюш. В. Быкаў запамніў гэты момант вельмі дакладна: “Аднойчы ў Гарадню завітала Ларыса Геніюш. Раней яна ніколі не прыязджала сюды, жыла ў сваёй Зэльве, пісала. Звычайна ездзілі да яе, у тым ліку аднойчы і мы з Карпюком. <...> Мы спаткаліся зь ёй у доміку Ажэшкі <...>. Там жа Карпюк, адвёўшы госьцю ў ціхі закутак, уручыў ёй ліст, для перадачы ў Беластоку аднаму чалавеку. Тым чалавекам быў нядаўна намі падазраваны Олек Амеляновіч. Я дужа сумняваўся ў правільнасці карпюкоўскага ўчынку, баяўся, што тым ён можа «падставіць» Ларысу. <...> Геніюш была старая канспіратарка і зрабіла ўсё як належыць. Усё як належыць зрабіў і Амеляновіч” (317).

Гэты фрагмент успамінаў В. Быкава яскрава сведчыць аб тым, што літаратурнае асяроддзе ў Гародні трымалася разам.

Калі ў 1970 годзе А. Карпюка ўзнагародзілі ордэнам Залатога Крыжа Польшчы “Virtuti Militari”, то ў гэты самы час сакратар абкама Міцкевіч атрымаў ордэн за баявыя заслугі, а ўсім было вядома, што ён знаходзіўся ў глыбокім тыле. А. Карпюк сам на сябе наклікаў бяды на галаву тым, што пагарачыўся і пабег да Міцкевіча ў вочы выказаць, што ён думае аб яго ўзнагароджанні. Сакратар раззлаваўся, склікаў “тройку” і загадаў разаслаць ганцоў па Беласточчыне, каб знайшлі патрэбныя доказы супраць А. Карпюка.

Сябар неаднойчы жаліўся В. Быкаву, што непатрэбна звязаўся з вайскоўцамі. За сваё жыццё А. Карпюк пераканаўся, што ягоныя ахвяры былі дарэмнымі, бо афіцэрскага звання ён і так не выслужыў. В. Быкаў у сваёй кнізе прыводзіць фатальную гісторыю аб памылцы з лістамі А. Карпюка. Аднойчы ён напісаў два лісты – адно міністру абароны наконт таго, каб урэшце яму выдалі заслужаны на вайне медаль, а другое – дзядзьку на Урал, які скардзіўся, што там няма чаго есці. І пераблытаў канверты.

Трэба адзначыць, што 60-я і 70-я гады ХХ стагоддзя ў Савецкім Саюзе былі часам, калі мала хто мог адчуваць сябе бяспечным. На ўсякага чалавека можна было сфабрыкаваць любую пагрозу, абвінаваціць у самых недарэчных справах, аб чым сведчыць наступны ўспамін В. Быкава: “Аднойчы мяне паклікалі ў абкам, дзе першы сакратар Уладзімер Міцкевіч, чалавек двухмэтровага росту і з квадратнымі пашчэнкамі, папытаўся, ці ведаю я, што такое абстракцыянізм. У меру маіх ведаў і разуменьня я спрабаваў растлумачыць, што гэта такое і сказаў, што ў літаратуры абстракцыянізму няма. «А Еўтушэнка?» – было задана пытаньне. – «Ну які ж Еўтушэнка абстракцыяніст, ён самы што ні ёсьць сацыяльны рэаліст», – сказаў я. – «А ваш Карпюк?» Тое мяне ўжо зусім здзівіла: «Карпюк – абстракцыяніст?». Але, як хутка выявілася, абкамаўскі бос клікаў мяне зусім не затым, каб слухаць мае тлумачэнні. Неўзабаве быў скліканы абласны сход гаспартактыву, на якім Міцкевіч ужо граміў маскоўскіх абстракцыяністаў Еўтушэнку і Вазнясенскага, да якіх далучыў і нашага Карпюка” (271–272).

В. Быкаў пісаў свае ўспаміны, не баючыся ўжо нікога і нічога, аб чым сведчыць наступны запіс: “Карпюк паклікаў мяне ў Дом Ажэшкі, дзе ён звычайна сядзеў над друкаркай, і кажа: «Слухай, прылятае Савіцкі, дык ты сустрэнеш яго ў аэрапорце, а тут буду прымаць я. Як і належаць па пратаколу». Я так і зрабіў. Спаткаў важнага госьця ля трапу самалёту, на абкамаўскай «Волзе» прывёз да Карпюка. Карпюк падняўся з-за стала. Савіцкі, які некалі разам з Карпюком вучыўся на Вышэйшых літаратурных курсах, па-таварыску працяг руку – здароў, Аляксей. Аляксей, аднак, схваў свае рукі за сьпіну і мовіў: «Во што, Алесь. Ты стукач, і я табе рукі не падам. Але калі ты прыехаў ад ЦК, дык сядай, будзем гаварыць аб справе»” (273).

За такія паводзіны А. Карпюк набыў яшчэ аднаго ворага і дадаткова пацярпеў. Аўтар *Дануты* быў ідэалістам, не мог прымусіць сябе змаўчаць на крыўду. Ён, максімаліст у жыцці асабістым і прафесійным, нібы не разумеў, што ягоныя спрэчкі будуць марнымі. Карпюк умеў быць асобай згодна з прынцыпам: трэба добра жыць, каб быць добрым чалавекам. Пісьменнік – вартаўнік і абаронца маральнасці ў грамадстве, яго сумленне. В. Быкаў аб сваёй і А. Карпюка наіўнасці ў паводзінах, піша: “Мабыць, каб выказаць сумленную думку і не выклікаць падазрэння, трэба было мець дужа адмысловы розум, якім мала хто з нас валодаў. Мы былі надта прастадушныя ў думках і прасталінейныя ў дзеяннях, за што і цярпелі” (287).

Трэба адзначыць, што В. Быкаў гаворыць аб перажытым са значнай дыстанцыі часу, няма ў яго запісах яўнага хвалявання, напружанасці. Ён глядзіць на перажытае дастаткова спакойна, крыху з усмешкай, з аўтаіроніяй. Так, ён піша: “На партыйных і гаспадарчых мерапрыемствах у вобласці з зайздроснай увагай і смакам абмяркоўваліся «ідэалогічныя дывэрсіі» гродзенскіх літаратараў. Нават патрабавалі адказу ў сакратара абкама па ідэалёгіі А. Ульяновіча, які ня ведаў, як апраўдацца, але абяцаў «спусьціць штаны» з Карпюка і Быкава” (294–295).

У А. Карпюка быў іншы погляд на падзеі, іншы тэмперамент, характар. Ён нават некалькі дзясяткаў гадоў пасля перажытага не можа спакойна расказаць аб сваім лёсе. Паказальны ў гэтым аспекце фрагмент успамінаў А. Карпюка *Развітанне з ілюзіямі*, калі пісьменнік усведамляе сваю няздольнасць быць больш стрыманым, сваю павышаную эмацыянальнасць. А. Карпюк павёз рукапіс Аляксандра Салжаніцына ў Маскву, каб аддаць аўтару, бо мінскі часопіс “Нёман” адмовіўся яго друкаваць: “Мяне вельмі здзівіла, што адмова ў друкаванні п’есы абсалютна аўтара не кранула. Ён гэтак быў упэўнены ў сваёй праваце, што са смакам пачаў расказаць пра сябе анекдоты, якія хадзілі па Маскве. Чаму такім не быць, калі на тваім баку цэлы свет? Крыўдна, хоць ты плач”¹.

В. Быкаў таксама быў пераследаваны палітычнымі ворагамі. Таму ён з уласнага вопыту разумеў, што перажывае А. Карпюк. Пісьменнікі дваццаць два гады правялі побач у Гародні (1956–1978), былі апірышчам адзін другому ў цяжкія хвіліны. Можа ўявіць, як самотна адчуваў сябе А. Карпюк, калі В. Быкаў пераехаў жыць у Мінск.

З запісаў Д. Бічэль вынікае, што ў літаратурным гарадзенскім асяроддзі А. Карпюк і В. Быкаў стваралі неразрыўны дуэт. І сапраўды, менавіта яны былі літаратурнымі зоркамі гэтага горада. “Карпюк і Быкаў сябравалі заўсёды. На з’езды, пленумы, на тэлебачанне ў Менск яны ехалі ў адным купэ”² – успамінае Д. Бічэль. Шматгадовае сяброўства дазваляе ёй дакладна накрэсліць значэнне абодвух пісьменнікаў для

¹ А. Карпюк, *Развітанне з ілюзіямі* [у:] А. Карпюк, *Выбраныя...*, с. 411.

² Д. Бічэль, *op. cit.*, с. 71.

культуры і грамадства не толькі Гародні, але і ўсёй Беларусі: “І ён [Быкаў. – А. С.] і Карпюк былі “блуднымі” сынамі ў афіцыйнай БССР, але іх прымалі як роўных у магутнай сям’і літаратараў Саюза. Яны містычна былі на перадавой і сапраўды былі наперадзе грамадскай думкі, былі лепшымі з лепшых, лепшымі сярод лепшых”¹. І далей паэтка заяўляе: “Ці апынулася я між двух агнёў? Не. Полымі гэтыя неслі стваральнае цяпло, былі «празорамі» ў маіх лабірынтах”².

Кранальныя, спачувальныя словы гаворыць В. Быкаў аб цяжкай хваробе А. Карпюка і апошняя спробе ворагаў знішчэння ягонага добрага імені: “Той памёр улетку, цяжка памучыўшыся ад раку страўніку. Мала яму было пры жыцці іншых пакутаў... І нават у апошнія гады, калі старыя камуністы абвінавацілі яго ў газетах, што ён няправільна паказвае калектывізацыю, у брыдкіх выразках абразілі аўтара. За абразу Карпюк падаў у суд і выйграў яго, абвясціўшы кошт уласнай зьнявагі – адзін рубель” (502).

Пра адносіны ўладаў Гародні да А. Карпюка А. Фядута гаворыць, што яны ні ў чым не памяняліся нават на пачатку ХХІ стагоддзя: “Ён заўсёды быў занадта нязручным для любой улады. Магчыма, таму, што і па сёння кіруюць Гарадзеншчынай многія з тых, хто калісьці выключыў яго з кампартыі ці арганізоўваў супраць яго паклёпы, чамусьці лічачы сябе, а не Карпюка, сапраўднымі камуністамі. А магчыма, таму, што справядлівасць яны разумеюць не так, як разумеў яе бескампрамісны франтавік Аляксей Карпюк”³.

Сапраўды, разумеючы складанасць часу, можна з поўным правам сцвердзіць, што ў А. Карпюка была ўнутраная смеласць быць самім сабой, не прыкідвацца іншым, кім з’яўляецца на самой справе. Калі чалавек можа пазмагацца за адну са значных каштоўнасцяў у жыцці – быць сабой, то ён зможа быць шчаслівым. І В. Быкаву і Д. Бічэль пашанцавала на сяброўства з А. Карпюком. Трэба прызнаць, што са зробленага для супольнай карысці жыхароў Гародні, А. Карпюк паказваецца чалавекам, на якога можна было разлічваць і спадзявацца, што ў меру сваіх магчымасцяў ён дапаможа. Ён разумеў, што “аснова мастацкага таленту не ва ўменні пісаць зграбна, хлёстка, а ў здольнасці адчуваць, чым жывуць людзі, што ў іх баліць, і мець патрэбу, а часта і смеласць дапамагаць ім, абараняць іх ад крыўдзіцеляў, якімі б дужымі тыя ні былі”⁴.

¹ Д. Бічэль, *op. cit.*, с. 76.

² Д. Бічэль, *op. cit.*, с. 69.

³ А. Фядута, *Узмаганні за праўду...*, с. 24.

⁴ Ул. Калеснік, *Плён творчасці – дослед жыцця* [у:] А. Карпюк, *Выбраныя творы ў двух тамах*, т.1, Мінск 1991, с. 8.

Anna Sakowicz

Alaksiej Karpiuk in the eyes of Vasil Bykau: the autobiographical novel *The Long Way Home*

A b s t r a c t

This article analyses the memories of one of the most outstanding Belarusian prose writers Wasyl Bykow about Aleksey Karpiuk included in the book *Long Way Home 'Długa droga do domu'* (2003). Particular attention is paid to the writer's life in Grodno and his friendship with Aleksey Karpiuk, an artist born in Straszewo in the Białystok region.

W. Bykow truly describes twenty-two years shared with his friend in Grodno, in a period unfavorable for rebellious writers. The writer shows the personality of A. Karpiuk, and mentions situations that are both widely known and those that few people knew about. W. Bykow, on the occasion of describing the problems with which the literary milieu struggled, gives his own assessment of the socio-political situation in Belarus.